

JAYS
UJAYC

NOVA GENERACIJA
EVROPSKIH DOKUMENATA
ODRŽIVOG RAZVOJA I POUKE
ZA SRBIJU

REDAKTORI

DR MILORAD FILIPOVIĆ
DR MIODRAG VUJOŠEVIĆ

CENTAR ZA IZDAVAČKU DELATNOST
EKONOMSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

NOVA GENERACIJA EVROPSKIH DOKUMENATA ODRŽIVOG RAZVOJA I POUKE ZA SRBIJU

Redaktori

Dr Milorad Filipović
Dr Miodrag Vujošević

Beograd, juni 2008.

Izdavači

UNIVERZITET U BEOGRADU
Ekonomski fakultet
Beograd
Kamenička 6
Za izdavača
Dekan
Prof. dr Marko Backović
Odgovorni urednik
Dr Milorad Filipović

INSTITUT ZA ARHITEKTURU
I URBANIZAM SRBIJE
Beograd
Bulevar kralja Aleksandra 73/2
Za izdavača
Direktor
Dr Nenad Spasić
Odgovorni urednik
Dr Mila Pucar

Direktor CID-a
Dr Đorđe Kaličanin

Tehnička priprema
Nadežda Stamatović

Štampa
ČUGURA PRINT - Beograd

Recenzenti
Prof. dr Petar Đukić
Prof. dr Radovan Pejanović

ISBN: 978-86-403-0899-1

© 2008.

Sva prava su zadržana. Ni jedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan niti smešten u sistem za pretraživanje ili transmitovanje u bilo kojem obliku, elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način, bez prethodne pismene dozvole autora.

Slavka Zeković*

NOVI EKONOMSKI POLOVI, VIZIJA I VIZUALIZACIJA PROSTORNOG RAZVOJA METROPOLITENSKIH PODRUČJA

NEW ECONOMIC POLES, VISION AND VISUALIZING OF SPATIAL DEVELOPMENT OF METROPOLITAN AREA

Apstrakt

U radu se izučava nastanak novih ekonomskih polova i prostornih struktura ekonomskih aktivnosti u metropolitenskim područjima. Jedan od glavnih faktora njihove geneze jeste uticaj procesa globalizacije. Prikazani su mehanizmi aglomeriranja i tipologija novih ekonomskih polova i prostorno-ekonomskih klastera u metropolitenskim područjima. Oni uzrokuju socio-ekonomske, prostorne promene, promene urbanih struktura, ugrožavanje životne sredine i dr. Novi ekonomski polovi u mega-gradskim regionima/metropolitenskim područjima rezultat su tržišnih pritisaka, rasta konkurentnosti i delovanja multinacionalnih i drugih kompanija na teritorijalni kapital ovih prostora. Ukazuje se na uticaje novih trendova ekonomskog razvoja na prostornu organizaciju metropolitenskih područja, uz preliminarnu analizu beogradskog prostora.

Ključne reči: novi ekonomski polovi, prostorno-ekonomski klasteri, metropolitensko područje, aglomeriranje poslovnih aktivnosti, održivi razvoj.

Abstract

In the paper are discusses genesys of new economic poles and spatial structures of the economic activities in metropolitan areas. Key factor in their establishment is influence of globalisation process. There are shows mechanisms of the agglomeration and typology of new economic poles and spatial-economic clusters in the metropolitan areas. They have consequences on economic, spatial changes, changes of urban structures, social structures, the environmental degradation, etc. New economic poles in mega-city regions/ metropolitan areas are result of market pressures, the increasing of competitiveness and influences of multinational and other companies on the territorial capital of those areas. There are indicates on impacts of the new economic trends on making the spatial organisation of the metropolitan areas, with preliminary analyses of Belgrade territory.

Key words: new economic poles, spatial-economic clusters, metropolitan area, the agglomeration of bussiness activities, sustainable development.

* Viši naučni saradnik, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Bulevar kralja Aleksandra 73/II, Beograd, e-mail: zeksbm@eunet.yu

Uvodne napomene

Evropska politika održivog razvoja ekonomskih aktivnosti, zasnovana na Lisabonskoj agendi, ima snažan uticaj na kreiranje nove faze i politike razvoja u Srbiji, kao i na regionalne, prostorno-planske i urbane politike. Politika razvoja ekonomije i društva na osnovama novih znanja, inovativnosti, preduzetništva (razvojem malih i srednjih preduzeća, spin-off firmi i td. kao „regionalnih katalizatora“ razvoja), zaštite životne sredine i principa održivosti, predstavlja novu paradigmu razvoja prostora i gradova. Usklađivanje strateških ciljeva, politika i instrumenata je esencijalni faktor za konkurentnost privrede i pojedinih prostora.

Evropska politika prostornog razvoja ne bavi se samo urbanim razvojem i planiranjem korišćenja zemljišta već uključuje politiku ekonomskog razvoja i njegovog teritorijalnog razmeštaja sa fokusom na vizualizaciji prostorno-ekonomske strukture.

Za delotvornost planiranja održivog privrednog razvoja i prostorne organizacije u urbanim i regionalnim područjima u Srbiji, u narednom periodu potrebno je inkorporiranje evropskih strateških okvira, pristupa i prostorno-planske prakse. U procesu tranzicije ekonomije i društva u Srbiji, prilagođavanje uslovima politike konkurentnosti EU, razvoja malih i srednjih preduzeća u sektoru industrije, usluga i drugih poslovnih aktivnosti, kao i urbane politike je kompleksan ekonomski i planerski izazov. Pod pritiskom globalnih procesa ekonomskog razvoja, tranzicija socio-ekonomskog sistema ka tržišnom privređivanju u Srbiji, između ostalog, ima uticaj na nastanak novih ekonomskih polova (prostorno-ekonomskih klastera) u urbanim područjima, promene u prostornoj organizaciji gradova, nastanak novih lokaciono-prostornih formi industrije, uslužnih i raznih poslovnih aktivnosti, urbanog razvoja itd. U sadašnjoj fazi tranzicije i razvoja neophodno je započinjanje prilagođavanja razvojne, prostorne i ekonomske politike prema pravilima i zahtevima učlanjenja u EU. Proces tranzicije privrede u Srbiji odvijao se do kraja 2006. godine bez verifikovane strategije razvoja, tj. do donošenja „Strategije privrednog razvoja Srbije do 2012.“ Nažalost, ona se ne bavi pitanjima vizije i vizualizacije prostornog razvoja, uticaja razvojnih procesa i procesa globalizacije privrede na nastanak novih ekonomskih polova i prostornih klastera u okviru urbanih, metropoliten-skih i regionalnih područja u Srbiji. Zbog toga ovaj rad ukazuje na osnove izučavanja novih ekonomskih polova u urbanim područjima, na mehanizme aglomeriranja aktivnosti u prostorno/ekonomskim klasterima, tipologiju i osobine novih ekonomskih polova i harmonizaciju održivog prostornog i urbanog razvoja u Srbiji, uz preliminarnu analizu na primeru Beogradskog metropoliten-skog područja.

1. Vizije i vizualizacija prostornog razvoja

Izučavanje i definisanje održivog razvoja na metropolitanskom i regionalnom nivou gotovo da nije moguće delotvorno provoditi bez uključivanja vizije socio-ekonomskog i vizualizacije prostornog razvoja. Međutim, u ekonomskoj teoriji stavovi pojedinih škola o viziji razvoja ekonomije su podeljeni na relaciji između ključne uloge tržišta i/ili državne regulacije. Pored podeljenosti stavova, prema Heilbroner R., Milberg W. (1997), može se uočiti i određeni vid krize vizije u savremenoj ekonomskoj misli. Na izvesan način utopijska vizija društva i privrednog razvoja u bivšem soc-realističkom planskom sistemu uglavnom je bila suprotstavljena političkom pluralizmu i tržišnom sistemu. Hodgson G.M.(1999), smatra da se evoluirajuća ekonomija i razvoj ekonomike odvija u kontekstu dugoročnih perspektiva, visoke neizvesnosti, naglaska na resurse, sposobnosti preduzeća i evoluciji institucionalnih aranžmana. Takođe, Hodgson G. M. (2000), ukazuje da je utopijska paradigma centralno-planskog sistema zamenjena drugom – paradigmom tržišnog individualizma, i da bi obe trebalo zameniti „tržišnim kognitivizmom“ i „učećom ekonomijom“, odnosno ekonomijom zasnovanom na znanju. Polazeći od stava da je definisanje vizije preduslov opšteg prostornog napretka, ista se može tumačiti i kao ciljna tačka i suštinsko mesto u kreiranju okvira budućeg razvoja. Dve ključne globalne tendencije uticale su na socioekonomske i prostorne promene – globalizacija ekonomije i transformacija postkomunističkih sistema ekonomije i države ka tržišnom privredjivanju, političkom pluralizmu i jačanju institucionalnih okvira. Koncept održivog razvoja, kao izazov za harmonizaciju ekonomskih, socijalnih, političkih, ekološko-prostornih dimenzija, mogao bi da posluži kao pogodan okvir i za „amortizovanje uticaja“ procesa globalizacije i socio-ekonomske tranzicije na svim nivoima planiranja prostornog razvoja. Zahvaljujući uticaju potonjih procesa, prostorni razmeštaj gradova i naselja, bez obzira na krupne regionalne razlike, karakteriše i „planetarni“ sindrom ujednačavanja načina života i organizacije rada ljudi, uz svojevrsnu homogenizaciju urbanih struktura i procesa prostornog razvoja (tzv. Evropska monotopija, Jensen O.B., Richardson T., 2004). Vizija prostornog razvoja sve češće se tumači kao oblik vizuelizacije velikih gradova ili urbanih područja (posebno njihovih otvorenih javnih prostora) u sprezi sa regionalnim i/ili nacionalnim sistemom naselja. Kreiranje prostorne vizije gradova u regionalnim okvirima planiranja su ključni elementi tzv. „iskustvenog planiranja“ (planiranja zasnovanog na iskustvu), ili elementi regionalnog planiranja koji uključuju i socio-ekonomsku osnovu razvoja (Stein U., Schultz H., 2008.).

Sa stanovišta nove politike konkurentnosti evropskog prostora, uočava se dominantna uloga ekonomije zasnovane na znanju, inovacijama i preduzetništvu, ili tzv. „učeće ekonomije“, kao i „nisko-ugljeničke“ ekonomije, u skladu sa principima održivog razvoja. U skladu sa promenama u znanju, inovacijama,

indikovanju novih mogućnosti i ideja, može se otvoriti pitanje različitih opcija budućeg prostornog razvoja i medjuodnosa novog trenda alokacije ekonomskih aktivnosti u urbanim i regionalnim okvirima i potrebe za vizualizacijom prostornog razvoja. U suštini radi se o izboru pristupa između neizvesnih raznih budućnosti prostornog razvoja i „izvesne“/planske budućnosti koja zahvaljujući „integralnoj viziji razvoja u prostoru“ svodi neizvesnosti na prihvatljiviju meru.

Prema Jakšić M.(2004), izazov za 21. vek nije u uspostavljanju fiksirane i finalne *utopije*, već stvaranje *ev-topije*. Drugim rečima, umesto *u-topije* (grč. „*nepostojeg*“ mesta) – stvaranje *ev-topije* (mesta koje evoluira, koje se razvija), u značenju sistema podsticaja znanja, uključivanja znanja i prilagodjavanja umeća uslovima, neizvesnostima i ciljevima okruženja. Kako je mehanizam percepcije i sticanja znanja socijalnog karaktera, a socijalni odnosi su teritorijalno utemeljeni, tako je i razvoj ekonomije zasnovane na znanju u sprezi sa mehanizmima prostorno-planskih politika. Sa stanovišta prostornog razvoja sociološka osnova horizontalne polarizacije, posebno urbanih prostora, je u znatnoj korelaciji sa razmeštajem tercijarnih aktivnosti ekonomije zasnovane na znanju u raznim granama, npr. komercijalnim (bankarstvo, osiguranje, poslovni konsalting i dr.), socijalnim (sistem zdravstvene zaštite, školstvo, socijalna zaštita i dr.) i tzv. kreativnim uslugama (mediji, propaganda i marketing, dizajn, kultura, itd.).

Polazeći od kompleksnosti prostornog razvoja i težnje ka izvesnoj unifikaciji prostorno-planske politike i standarda u okviru evropskog prostora (na nacionalnom i nadnacionalnom nivou), paralelno navedenom sistemu *ev-topije*, prema Jensen O.B., Richardson T. (2004), u prostoru egzistira i sve naglašeniji fenomen *evropske mono-topije* (u značenju unifikacije mesta, prostornih struktura, procesa širenja novih ekonomskih polova u perifernim područjima gradova itd). U oblikovanju vizije razvoja evropskog prostora, Jensen O.B., Richardson T. (2004) vide veliki značaj faktora brzine mobilnosti i otvaranja svih granica i kreiranje mreža gradova tj. potencijalnog „stvaranja“ prostora „monotopije“. Radi prevazilaženja naličja prostorne mono-topije, potrebne su promene u shvatanju univerzalno delotvornih načina i mehanizama planiranja privredne ravnoteže u odredjenom prostoru, u pravcu prihvatanja lokalnih uslova, lokalno „obojene“ strukture sistema i osobenosti lokalnog/regionalnog prostora i njegovog teritorijalnog kapitala. Razvoj bi trebalo da bude primeren konkretnim uslovima prostora, odnosno zavisian od podsticajnih i ograničavajućih okolnosti, ali i od institucionalnog okvira. Medjutim, spregu ovih elemenata opredeljuju politička i društvena moć u medjudejstvu sa sistemom tržišne ekonomije, snažnim uticajem procesa globalizacije i nastankom novih ekonomskih polova u gradskom području.

Institucionalni okvir opredeljuju institucije i raspodela (tzv. mape) političke i socijalne moći u složenom sistemu tržišne ekonomije, ali i u prostor-

nom/regionalnom kontekstu. U prilog podrške ključnoj ulozi institucionalnih okvira u razvoju ekonomije je i stav Madjar Lj. (2007), da „ključ za uspešan razvoj nije obilje resursa nego skup institucionalnih aranžmana koji opredeljuju šta se sa resursima čini i u kojoj meri se koriste“ i „da je pravni sistem u direktnoj korelaciji sa razvojem-gde je pouzdan i efikasan sistem, razvoj je više uspešan“.

Prema Harvey, J. (1996), osnovni dijalektički uvidi korisni za povezivanje opšteg razvojnog diskursa i prostornog razvoja na nacionalnom, regionalnom i drugim nivoima zasnivaju se na: a) nastojanju „mapiranja prostora“ kao osnovnom preduslovu za strukturiranje bilo kog znanja; b) stavu da mapiranje prostora podrazumeva snagu, kao krucijalni način i alat u političkoj borbi i odlučivanju; c) društvenim odnosima kojima su potrebni prostorni okviri; d) iskustvima prakse promena prostora u koje su uključena sva znanja; e) institucijama koje su teritorijalizovane, uglavnom radi kontrole održivog razvoja, nadzora teritorije, pitanja nadležnosti nad zemljištem, resursima, itd. f) inovativnosti (misli, želja i mašte) kao plodnog izvora za kreiranje i preoblikovanje prostora i aktivnosti, u skladu sa različitim diskursima, društvenim odnosima, odnosima moći, institucionalnom strukturom i praksom, principima održivog razvoja (CEMAT, 2000).

1.1. Vizualizacija prostornog razvoja ekonomskih aktivnosti i Teritorijalna agenda EU

U dosadašnjem periodu Evropska unija je u okviru integralnog razvoja prevalila veliki razvojni put od koncepta slobodne trgovinske zone, zajedničkog tržišta, različitih nivoa ekonomskog i monetarnog jedinstva, do političke unije, na kraju. Nažalost, u procesu rasta stepena ekonomske i socijalne kohezije EU nema nadležnost u prostornom planiranju. Glasson J., Marshall T., 2007. ukazuju „da se povećava uticaj EU na politiku planiranja članica Unije posle ustanovljavanja ESDP, 1999.godine“ i principa održivog prostornog razvoja (CEMAT, 2000.). Suština vodećih principa održivog prostornog razvoja EU svodi se na promovisanje teritorijalne kohezije kroz balansiran socijalni i ekonomski razvoj regiona i poboljšanje konkurentnosti (sektorske i prostorne); ohrabrivanje razvoja generisanog urbanim funkcijama i poboljšanje odnosa između gradova i okolnog prostora; promovisanje uravnotežene dostupnosti prostora; razvoj pristupu informacijama i znanju; smanjivanje ekoloških šteta; povećanje zaštite prirodnih resursa i prirodnih vrednosti; povećanje zaštite kulturnih vrednosti kao faktora razvoja; razvijanje energetske resursa radi održavanja sigurnosti; ohrabrivanje visokog kvaliteta održivog turizma; ograničavanje uticaja prirodnih nepogoda i dr. Polazeći od stava Krugman A., 1991. da je „jedan od najboljih načina razumevanja evropske ekonomije u izučavanju njenih gradova“,

ukazuje se na novije pristupe u izučavanju ovih međuodnosa, zasnovane na sve-evropskom konceptu vizualizacije prostornog razvoja. Primera radi, u vizualizaciji razvoja prostorne strukture velikih urbanih područja Severozapadne Evrope javljaju se razne forme centralnih mesta visoke ponude aktivnosti, urbane aglomeracije zasnovane na kompleksu uglja i čelika, lučki gradovi sa važnim industrijskim funkcijama, veliki industrijski gradovi, metropolitenski „zeleni pojas“, otvoreni prostori u sferi uticaja velikih urbanih aglomeracija, velike rekreativne zone, megalopolise, polipolise, i td. koji čine okvir za zajedničku politiku razvoja (Zonneveld W., 2008). Ova politika ne bavi se više samo urbanim razvojem i planiranjem korišćenja zemljišta (land-use planning) već visokom politikom ekonomskog razvoja i njegove teritorijalne alokacije, odnosno „prostornog razmeštaja ekonomskog razvoja“ čije je težište vizualizacija prostorno-ekonomske strukture. Mape evropskog prostora nastale u okviru ESPON (European Spatial Planning Observation Network), na osnovu većeg broja indikatora, ukazuju na konceptualizaciju i politizaciju vizualizacije prostornih struktura regiona i gradova u Evropi prema ekonomskoj koncentraciji. U kontekstu policentričnosti razvoja ESPON je identifikovao oko 40 funkcionalnih urbanih područja i metropolitenskih prostora evropskog rasta. Konceptualizacija i vizualizacija promena evropskog prostora korišćenjem mapa i prostornih modela, ogleda se u nastanku metafora raznih prostornih formi: npr. „pentagon“ (London-Hamburg-Minhen-Milano-Pariz); „zlatni trianđl“ (Golden Triangle-London-Pariz-Rur); „plava banana“ (Blue Banana -Birmingen-Brisel-Bon-Frankfurt-Severna Italija); „grozd“ (Grape – imidž evropskih policentričnih regiona), „sunčani pojas“ (Sunbelt-od Valensije duž Mediterana do Severne Italije); „crveni oktopod“, „delta“ koncept, „razvojni koridori“ i dr.). U evropskom prostoru evidentno je stvaranje „zona globalne ekonomske integracije“, posebno u perifernom području. U ovim prostorima intenzivno je ulaganje u saobraćajnu infrastrukturu, rast ekonomije velikih gradova zasnovan na znanju i high tech aktivnostima, kao i policentričnoj prostornoj strukturi. Koncept policentričnosti razvoja je osnova regionalnog i subregionalnog planiranja prostora. Rasprava o ovoj temi postaje predmet politike pan-evropskih dimenzija. Primera radi, tzv. „megalopolitensko“ područje ili CCC (Central and Capital Cities) Severozapadne Evrope čini osnovu mega-gradskog regiona sa znatnim političkim i drugim kontraverzama u procesu teritorijalne kohezije Evrope. Vizija njegovog održivog i uskladjenog razvoja iskazana je u post-ESDP transnacionalnom procesu vizualizacije putem „dijagrama vizije“, mapiranjem ukupnog ekonomskog i teritorijalnog razvoja (centralna zona, kontinentalna zona, otvorena zona, ostrvska zona) sa strukturiranjem ukupnih aktivnosti, karakteristika, prioriteta, funkcionalnih veza i dr. (Zonneveld W., 2008). Kritičari procesa vizije ukazuju na karakter hegemonije ovakvog pristupa, korišćenje alternativnih scenarija za stimulisanje pristupa vizije i da urbana hijerarhija produkuje veoma velika finansijska ulaganja i implikacije na donosiocima ekonomskih odluka. Posebno je otvoreno pitanje uskladjivanja procesa vizualizacije prostornog razvoja na transnacionalnom nivou pre svega kroz identifikaciju prioriteta buduće saradnje. Zonneveld

W., 2008, sugeriše korišćenje „vizije“ u prostornom planiranju za dokumenta koja sadrže vizualizaciju prostora i teritorije, kao i da bi za druga dokumenta različito dizajnirana trebalo koristiti naziv „strategija“ ili „program“. Pošto se prostorno planiranje bavi različitim prostornim strukturama, odnosima i pozicioniranjem lokacija, pored ostalih pristupa, trebalo bi uključiti barem neku vrstu vizualizacije. Polazeći od mogućih teškoća u internacionalnoj saradnji zbog nesaglasja „vizije“ i operativne prakse, u praksi evropskih zemalja, ministri EU za prostorni razvoj u 2007.godini pribegli su korišćenju termina „territorial state“, posebno u dokumentu „Territorial agenda“ koji za osnovu ima „The Territorial State and Perspectives of European Union“.

U narednom periodu, u Srbiji je za delotvornost strateškog planiranja održivog ekonomskog/integralnog razvoja i razmeštaja potrebno inkorporiranje i oštrije fokus Lisabonske agende u nacionalne strategije razvoja, prilagođavanje prostornog razvoja privrednih aktivnosti principima Teritorijalne agende EU (TA – Territorial Agenda of the EU, 2007), Lajpciške povelje (Leipzig Chapter on Sustainable Development Cities, 2007.) i dr. Teritorijalna agenda (2007) kao novi strateški evropski dokument teritorijalnog razvoja i prostorne kohezije, sadži nekoliko ključnih izazova: 1) klimatske promene, 2) cene energenata, 3) globalizaciju, 4) širenje EU, 5) prekomerna eksploatacija ekoloških i kulturnih resursa, 6) demografski izazovi. Prioriteti TA su: 1) policentrični razvoj i inovacije, 2) odnos i upravljanje između urbanih i ruralnih područja, 3) promocija klastera u prekograničnim područjima, 4) širenje mreže evropskih puteva TENS, 5) upravljanje rizicima (risk management) zbog klimatskih promena, transevropski rizici, 6) ekološke strukture i kulturni resursi.

Institucionalni predlozi TA usmereni su ka zaštiti teritorijalne kohezije EU, tj. članicama EU, kao i na fokusu na ESPON 2013, primenu instrumenta procene teritorijalnih uticaja - TIA (Territorial Impact Assessment) u politici prostornog razvoja. Do kraja 2007.godine u EU planirana je izrada Akcionog programa TA kao i analiza uticaja revidovanih politika na teritorijalni razvoj i koheziju. Zaključuje se da novo poboljšanje kvaliteta življenja u EU zahteva i poboljšanja evropskog prostornog planiranja, kao i bolje efekte nove politike TA.

Potencijalna primena TA u planiranju prostornog razvoja u Srbiji trebalo bi da se zasniva na utvrđenim prioritetima – ka teritorijalnoj koheziji i održivom teritorijalnom razvoju:

- a) policentričnom prostornom razvoju i uvođenju inovacija u sve segmente privrednih i društvenih aktivnosti;
- b) boljim odnosima urbanih i ruralnih područja (npr. razmeštaj proizvodnih i uslužnih delatnosti u metropolitenskom području, gradovima srednje veličine i malim gradovima, pograničnim i nerazvijenim regionima, koridorima, ruralnom području i sl.);

- c) promociji klastera u prekograničnim područjima i regionima u Srbiji;
- d) boljem korišćenju potencijala koridora i TENS mreže u zemlji;
- e) uključivanje rizika zbog klimatskih promena u korporativno planiranje i upravljanje, kao i „nisko-ugljeničke“ ekonomije na ovom nivou, efikasnosti infrastrukture;
- f) upravljanju resursima (vodom, energentima, rudama i mineralima itd.).

1.2. Nisko-ugljenička korporativna ekonomija EU

U politici razvoja ekonomije EU i njene prostorne alokacije, u skladu sa Kjoto protokolom o klimatskim promenama, značajno mesto se pridaje pitanjima uticaja klimatskih promena na rizike korporativnog poslovanja i menadžmenta. Poseban značaj ima uvođenje nisko-ugljeničnih izvora u strategiju korporativnog poslovanja, odnosno smanjenje ugljenične potrošnje u biznisu, putem uključivanja kriterijuma „niskog ugljenika“ u donošenje razvojnih, poslovnih odluka. Prema podacima ankete vodećih kompanija u svetu (Green Corp., 2007) oko 71% preduzeća shvatilo je da njihova tržišna pozicioniranost zavisi od ekološki odgovornog ponašanja; 40% preduzeća smatra da je uticaj potrošnje ugljenika neutralan; 55% preduzeća nije spremno da u svoje buduće poslovne odluke uključi carbon neutralne kriterijume; 67% preduzeća smatra da aktivnosti štednje energije utiče na poslovanje; 26% preduzeća bi prihvatilo obnovljive izvore energije. Važni elementi korporativnog modela poslovanja i investiranja na održivim premisama u EU su: energetska efikasnost preduzeća i grana (kratkoročni troškovi-dugoročne uštede); smanjenje troškova energije/ugljenika - najbolja korporativna politika; rast tražnje za ekološki zasnovanim proizvodima; pozicioniranje korporacija kao ekoloških lidera; primena principa smanjenja ugljenika-povećanja profita; investicioni rizik i mogućnosti radi klimatskih promena i investitorska očekivanja i uticaj faktora smanjenja energetske potrošnje/ugljenika; uticaj klimatskih promena i principa održivosti na menadžment rizika i pozicioniranost preduzeća, tj. akcionara, penzionih fondova, osiguravajućih i pravnih firmi na upravljanje klimatskim rizikom preko njihovih portfolija; uloga velikih preduzeća u razvoju nisko-ugljenične ekonomije (uticaj na ustanovljavanje regulative, državne institucije i sl.); investiranje u nisko-ugljeničnu budućnost – stimulisanje investicija u nisko-ugljeničnu ekonomiju; značaj principa promocije „zelenih“ džinova ili izazovi „demonizacije“ industrije; ocena najboljih načina uvođenja obnovljivih izvora; razumevanje i prepoznavanje novih investicionih mogućnosti preduzeća; poluge za prenošenje Kjoto protokola na korporativnom nivou – nisko-karbonatni razvoj. Identifikacija rizi-

ka klimatskih promena otvara pitanja posledica primene mera protiv uticaja ovih promena u korporativnom poslovanju, kao što su: posledice na finansije firme, tržišnu pozicioniranost, investitorsku pouzdanost, sigurnost. Ugradjivanje zahteva i principa Kjoto protokola u postojeći sistem upravljanja rizikom na korporativnom nivou podrazumeva ustanovljavanje scenarija i implikacija na životnu sredinu i poslovanje i način implementacije.

2. Aglomeriranje poslovnih aktivnosti i novi ekonomski polovi u metropolitenskim područjima

Širom EU postavlja se pitanje o načinu organizovanja i upravljanja razvojem na regionalnom nivou i nivou metropolitenskih područja. Mathias J. (2003), ukazuje na način kako politički akteri u perifernim regionima EU pokušavaju da kreiraju i implementiraju strategiju regionalnog razvoja u kontekstu regionalnog odlučivanja putem institucija EU i nacionalnih vlasti, uvažavajući proces globalizacije. Pri tome evidentan je „novi regionalizam“ i dva glavna modela Evropske integracije – neofunkcionalizam i liberalni intergovernmentalizam. Amin A., Massey D. (2003) ukazuju na radikalnu decentralizaciju i izmeštanje nacionalnih političkih institucija i globalne ekonomije u slabije razvijene regione. Pored ovog opšteevropskog trenda smanjenja regionalnih razlika, u planiranju prostornog razvoja od značaja je i ustanovljavanje novih „ekonomskih polova razvoja“ u metropolitenskim periferijama. Prema Burdach J.(2006), u pitanju je novi diskurs perifernog rasta (metropolitenskog). Istovremeno, može se primetiti i trend bržeg privrednog rasta perifernih regiona EU sa novim članicama. Drugim rečima, uočava se *prisustvo novog diskursa dvostrukog perifernog rasta – rasta perifernih metropolitenskih područja i rasta perifernih regiona EU*. Novi ekonomski polovi u metropolitenskim periferijama su rezultat visokog udela javnog sektora (posebno u obezbedjenju krupne infrastrukture, podrške smanjenju prostornog debalansa, itd.), ali i privlačenja stranih i domaćih investicija. Državna intervencija, shema regionalnog planiranja i lokalni akteri imaju znatnu ulogu u njihovom nastanku. Državna intervencija javnog sektora ima preduzetnički karakter, koji se može uočiti iz raznih oblika javnog i privatnog partnerstva. Prema Programu konkurentnosti EU u periodu 2007-2013. u ciljnoj godini (2013) za rast konkurentnosti, privredni rast i zapošljavanje predviđa se 16,3 milijardi evra/godisnje ili 33% budzeta EU. Oko 50% budzeta EU namenjeno je regionalnoj politici i koheziji. U periodu 1988-2006. godine EU je investirala 460 milijardi evra ili 70% sredstava u manje razvijene regione (Grčka, Poljska, Češka, Mađarska, Istočna Nemačka, deo Italije itd.), koji imaju ispod 75% prosečnih vrednosti indikatora razvijenosti EU (Glasson J., Marshall T., 2007.). Započeti proces relokacije kompanija, širenje i transfer know-how i direktnih stranih ulaganja na Istok Evrope utiče na dinamiku rasta

GDP u ovom delu Evrope i ukupno u EU. Širenjem EU, pretpostavlja se da će prosečan GDP per capita za 15 članica EU biti oko 10% niži, posebno zbog dinamičnije stope rasta GDP novih članica EU (prema Kovačević R., 2004, u periodu 2000-2004. stopa rasta GDP ovih zemalja je 3,2%, dok je stopa BDP 15 članica EU 1,8%). Proširenjem EU zbog ulaska Rumunije i Bugarske, na ovom području ima oko 500 miliona stanovnika (Glasson J., Marshall T., 2007).

2.1. Novi ekonomski polovi u metropolitenskim područjima

U pojedinim velikim gradovima Evrope, kao i Srbije (npr. Beograd, Novi Sad), novi ekonomski polovi – nove privredne, komercijalne, industrijske, preduzetničke zone nastale planski ili spontano u suburbanom okruženju (duž autoputeva, magistralnih saobraćajnica) imaju prioritetnu ulogu u razvoju i planiranju prostorne organizacije područja. Razlozi za ovakav trend su mnogostruki – od nižih cena zemljišta, slobodnog neizgrađenog zemljišta, blizine rezidencijalnih područja, povoljnijih uslova na lokaciji i dr. Širenje radnih zona u velikim gradovima je izvesnu suprotnost pojmu održivog kompaktnog grada, pre svega zbog povećanja saobraćaja, veće potrošnje energije, većih infrastrukturnih troškova, negativnih uticaja na životnu sredinu, ugrožavanja poljoprivrednog zemljišta i sl. Zbog toga tendencije dezurbanizacije pretočene su na izvestan način u suburbanizaciju, jer se u perifernim metropolitenskim područjima rapidno povećava gustina stanovništva, stanova, rast nivoa ekonomskih aktivnosti, troškova infrastrukture, ekologije i td. Drugim rečima, novi centri proizvodnje i potrošnje utiču na transformaciju suburbia (kao pretežno stambenih, socijalno homogenih zona, niskih gustina koje se nalaze u urbanoj periferiji) u post-suburbium (koja izražava proces transformacije na multifunkcijskim lokacijama). Ovim fenomenom transformacije suburbije u post-urbium bave se razni koncepti, koji ovaj fenomen opisuju kao „novi centralitet“ izvan centralnog mesta, tj. nastanak novog centra van gradskog centra.

Pojam „novi ekonomski pol“ podrazumeva razne vrste novih dinamičkih centara sa funkcijskom specijalizacijom u metropolitenskoj periferiji. Osnovne prostorne forme novih ekonomskih polova u perifernim urbanim područjima (suburbiji) su industrijski parkovi, tehnološki parkovi, proizvodni kompleksi, tržišni centri, poslovno-komercijalni kompleksi, logistički centri, biznis centri, aerodromske zone – „airportcity“ (tzv. „aerovill“, Herfert G., 2006.) i drugi. U novije vreme sve veći značaj ima nastanak aerodromskih zona razvoja, koje imaju tri forme: aerodromski grad (airportcity), aeropolis i aerodromski koridor (airport corridor) (videti Tabelu 1).

Tabela 1. Aerodromske zone razvoja

	Aerodromski grad	Aerotropolis	Aerodromski koridor
Definicija	Integrirani razvoj aerodroma i nekretnina	Posebni razvoj nekretnina blizu aerodroma	Integrirani razvoj nekretnina i putne/železničke infrastrukture
Lokacija	Centar aerodroma	Oko aerodroma, između aerodroma i grada	Aerodrom – grad
Glavni akter	Aerodromsko preduzeće	Privatni preduzi- mači	Infrastrukturni preduzimač
Nivo	Lokalni	Lokalni i viši	Gradski region
Država gde se razvija	Evropa, Azija	USA	Evropa, Azija, USA

Izvor: Schaafsma M., 2008.) Accessing Global City Regions, in „The Image and the Region-Making Mega-City Regions Visible“, Ed.A.Thierstein, A.Forster, Lars Muller Publishers, Baden, Switzerland, 2008, str. 69-78.

U okviru ovih zona nastaju obično biznis parkovi, tehnološki parkovi, trgovački sajam, konferencijski centri, šoping centri, parkovi za razonodu, rekreaciju i stambeni kompleks. Uspešnost nastanka ovih zona uglavnom je uslovljena statusom aerodroma, vlasništvom i lokacijom aerodroma, lokacijom u infrastrukturnim mrežama, upravnim mehanizmom itd.

Burdack, J. (2006), ukazuje da se novi diskurs urbane organizacije nalazi pod direktnim uticajem teorije regulacije i postmodernizma i da se koncept klasičnih prostornih modela gradova (tipizirani „prstenovi“ i sektori) transformiše sve više u policentrične forme, stvorene grupisanjem ili umrežavanjem različitih vrsta lokacija za razne namene. Primećuje se tendencija „sloma“ urbanih struktura ka seriji specijalizovanih i fragmentisanih lokaliteta, kroz klastere aktivnosti disperzno lociranih u naseljskoj strukturi. Na taj način sve više se stvara slika „funkcijskih arhipelaga“ u urbanom (perifernom) tkivu, za razliku od ranijih pristupa. (Npr. u ranijem GUP-u Beograda 1970-ih promovisan je koncept grada „arhipelaga u moru zelenila“). Kumulativni efekti razvoja novih polova vode i ka novom konceptu rasta urbane/metropolitenske periferije. Inicijalni nukleusi ovog razvoja su najčešće tržni centri, poslovno-komercijalni centri i sl., što je posledica tranzicije industrijskog u post-industrijsko društvo, tj. prenošenja aglomerativnih prednosti grada na regionalno/periferijsko okruženje. Prema iskustvu evropskih gradova, novi ekonomski polovi imaju 5.000-10.000 zaposlenih.

2.2. *Mehanizmi aglomeriranja u novim ekonomskim polovima*

U izučavanju i objašnjavanju nastanka prostornih klastera funkcija/aktivnosti u određenoj prostornoj celini, važnu ulogu ima spoznaja mehanizama aglomeriranja. Primera radi, nove industrijske zone i proizvodni kompleksi ukazuju na različite mehanizme prostorno-ekonomskih klastera na nivou grada i regiona. Prema Burdack J. (2006), izdvaja se tri tipa mehanizama koji vode ka različitim prostornim klasterima aktivnosti: 1) prostorno grananje zasnovano na „nepovezanoj“ aglomeraciji; 2) prostorno grananje kao industrijski kompleks (povezana aglomeracija) i 3) prostorno grananje zasnovano na socijalnom umrežavanju (povezana aglomeracija).

Prvi tip prostornih klastera zasniva se na grupisanju funkcija zbog faktora blizine (centru). Ovi klasteri obično vode ka smanjenju troškova transporta i komunikacija, smanjenju troškova zapošljavanja zbog angažovanja lokalne radne snage, smanjenje troškova zbog korišćenja lokalnih resursa, posebnih usluga i infrastrukture, kao i prednosti blizine lokalnog tržišta. U ovoj formaciji grananja aktivnosti evidentno je odsustvo posebnih dobiti zbog prisustva drugih aktera. Ključni faktor za aglomeriranje su troškovi nekretnina. Burdach, J. (2006), ove klastere naziva nekom vrstom „otvorenog članstva“ u kojima su obično koncentrisani poslovni prostori i kancelarije, mešovito korišćenje zemljišta, rezidencijalne funkcije, a glavnim koridorima su povezani sa centralnim delovima grada ili regije.

Drugi tip prostornog klastera kao industrijskog kompleksa zasniva se na poznatim input-output vezama medju preduzećima u zoni, koje su uglavnom trgovinskog karaktera. Lokaciono ponašanje preduzeća u kompleksu usmereno je ka smanjenju troškova transakcija izmedju firmi (medjufirmske saradnje). Ovi industrijski prostorni klasteri su stabilniji od prostog i nepovezanog grupisanja preduzeća. U industrijskom prostornom klasteru često postoji jedno dominantno preduzeće koje „odredjuje“ principijalne uslove za lociranje drugih firmi oko njega, kroz svojevrsnu hijerarhiju odnosa. Ove zone su često prostorno udaljene od drugih izgradjenih lokacija, ali uvek koridorima autoputeva ili magistralnih puteva povezani sa okruženjem. Primere za ovu formu industrijskog klastera možemo sresti u mnogim većim gradovima u Srbiji – npr. lokacija zona na području autoputa i aerodroma Beograd, u Pećincima, Šimanovcima, Indiji, Novom Sadu itd.

Primeri za prostorne klastere zasnovane na socijalnim mrežama su lokalne zone/područja koja se favorizuju kroz usmeravanje socijalnog kapitala, znanja, umrežavanja. Ova funkcijska grananja, zasnovana na društvenom organizovanju institucija, često se vezuju za „kalifornijsku školu“ regionalne ekonomije, čiji su pripadnici Scott A. Storper, Saxenian (Scott A, 1988). Istraživanja lokacionih faktora aglomeriranja high-tech industrije su veoma opsežna i

ukazuju na razlike u stavovima teoretičara planiranja (Markusen A., Hall P., 1986, Scott, Storper, 1987, Scott A.J., 1997). Scott i Storper odbacuju teoriju Markusena o jedinstvenim lokacionim faktorima high-tech industrija, uz isticanje faktora visokostručnog kadra i ekonomije aglomeracije/grupisanja. Saxenian, A. (1993) podržava poglede da aglomeracija visoke tehnologije podstiče sinergetske faktore i poseduje mnoge prostorne i infrastrukturne atribute. Primeri za ovu vrstu koncentracije aktivnosti u klasteru su high tech zone (npr. tehnološki parkovi, industrijski parkovi, high tech koridori, biznis inkubatori i sl.).

Evolucijom saznanja i svesti o sve većoj ulozi prostora i ekološke sredine, kao limitirajućih faktora u planiranju industrijskog razvoja, došlo je do ispoljavanja „suprotstavljenih“ stavova u tretmanu lokacionih i ekoloških aspekata investicionih zahvata. Prema tradicionalnim ekonomskim teorijama industrijski razvoj primarno je određen ulaganjem kapitala i zaposlenošću, uz izostanak uloge tehničkog progressa i lokacije. Međutim, neoklasična teorija proporcionalnih faktora (koja uključuje tehnički progres), ukazuje na poseban značaj *lokacionih ekonomija* kao rezultata prostornog širenja industrije, i na ulogu *aglomerativnih ekonomija – urbanih ekonomija* u planiranju industrijskog razvoja.

Jedan od važnih faktora nastanka novih klastera tj. privlačenja aktivnosti jesu i tzv. „mali događaji“. Sitni nepredvidjeni događaji, često stohastički, visoko incidentni i nepredvidivi, uglavnom se javljaju u nestabilnim društvima i sredinama. U stabilnim državama i/ili prostornim i urbanim sredinama mogu da nastanu kao posledica posebnih usmeravanja i podsticaja. Primera radi, odluka jednog preduzeća o lokaciji može da pokrene niz drugih i privuče ih na novi lokalitet.

2.3. Tipologija novih ekonomskih polova u metropolitenskim područjima

U tipologiji novih ekonomskih polova rasta u urbanoj/metropolitenskoj periferiji veoma su značajni aglomerativni mehanizmi klastera funkcijski povezanih firmi (funkcijski klaster) i „nepovezanih“ klastera, kao i funkcijska specijalizacija polova. Sa druge strane, pojavljuje se opšte prihvaćena klasifikacija novih ekonomskih polova na „dinamičke“ i „stagnantne“. Prvi se vezuju za npr. tržišne centre, aerodromske zone razvoja, tehnološke parkove, zone poslovno-komercijalnih aktivnosti u urbanoj periferiji, a drugi („stagnantni“) su obično relikti soc-realističkog razdoblja (klasične industrijske, radne zone, vojni kompleksi i sl.)

U evropskim gradovima novi ekonomski polovi su rezultat lokacione dinamike i reevaluacije postojeće prostorne organizacije kroz delovanje multi-

nacionalnih kompanija i razvoja struktura na znanjem-zasnovanu ekonomiju (sa strogo globalnim vezama). Prema Dovenyi Z., Kovacs Z. (2006), post-komunistički razvoj istočno-evropskih gradova pokazuje hibridni razmeštaj uz ostatke prostorne strukture socijalističke ere, fenomen transformacije struktura i novi suburbani/posturbani prostorni razmeštaj klastera. Većina potpuno razvijenih novih ekonomskih polova imaju jasnu sektorsku orijentaciju. Novi ekomski polovi shvaćeni kao veliko područje koncentracije ekonomskih aktivnosti sastavljenih iz mnoštva „tačkaka“, punktova, grananja, imaju specifičnu prostornu konfiguraciju. Oni su inicijalni nukleusi rasta novog zapošljavanja u gradskim periferijama i prvi rani signal policentrične strukture područja. Prostorna ekonomija perifernih urbanih područja nije homogena. Iako su donedavno tradicionalne gradske periferije identifikovane kao mešavina industrijskih prostora, porodičnih kuća, saobraćajnih koridora i zelenila, danas ovi prostori imaju izraziti-ji senzitivitet na tržišne signale i inicijative u odnosu na centralne gradske zone. U ovom prostoru evidentan je rast visokoobrazovanog stanovništva, posebno kroz novu infrastrukturu istraživačko-razvojnih institucija i na njihovom prisustvu privučenih novih high tech aktivnosti proizvodnje i usluga. U njima se razvijaju aktivnosti transportnih usluga, logistike, proizvodnje i trgovine na veliko (stovarišta, skladišta itd.), tržišni centri i razne usluge.

3. Preliminarna analiza novog trenda prostornog razvoja ekonomskih aktivnosti u metropolitenskom području Beograda

Opšti trend prostornog razvoja ekonomskih aktivnosti na metropolitenskom nivou obično se odvija u procesu post-suburbanizacije i urbane obnove. Ovaj proces je posledica delovanja tržišnih snaga i odvija se u svim metropolitenskim periferijama, uključujući Beograd. Znatne strane investicije, postojeća preduzeća (86.459 preduzeća u Srbiji, od kojih oko 1/3 u Beogradu, 2006. godine) i 46.136 radnji (oko 80.000 preduzetnika) ilustruju znatnu ulogu tržišnih mehanizama alokacije novih privrednih sadržaja u beogradskom metropolitenskom području.

Prema Prostornom planu administrativnog područja Beograda i prema GUP-u Beograda, najznačajnije zone za smeštaj industrije i drugih privrednih delatnosti su Gornji Zemun, Surčin-Dobanovci i Autoput na sremskom delu i Pančevački rit (Reva) na banatskom delu teritorije Beograda, ukupne površine oko 2.500 ha (GP Beograda, 2005).

Gornji Zemun je velika zona u prostorno-funkcionalnoj strukturi grada Beograda, površine 437 ha, veoma dobrog položaja uz autoput Beograd-Novi Sad. U zoni su locirani kompleksi farmaceutske, elektro i prehrambene industrije, trgovinski, poslovno-komercijalni, logistički centri, uz druge delatnosti i

aktivnosti. **Industrijsko-poslovna zona »Autoput«** površine 597 ha, ima izuzetno atraktivan položaj na kontaktu koridora X i X₁ (kraka prema Budimpešti), odnosno ukrštanju autoputeva Beograd-Zagreb i Beograd-N.Sad, u neposrednoj blizini železničkog punkta i aerodroma, što predstavlja njen osnovni lokaciono-razvojni potencijal u metropolitenskom području Beograda. U granskoj strukturi zone nalaze se kompleks hemijske industrije, metalski kompleks, robno-transportni sadržaji, stovarišta, trgovinsko-komercijalne i druge poslovne aktivnosti. Zona je manjim delom aktivirana i izuzetno je atraktivna za smeštaj raznovrsnih privrednih aktivnosti, za šta je potrebno dalje uređenje zemljišta i opremanje komunalnom infrastrukturom.

Zona Surčin-Dobanovci, površine 272 ha, uz obilazni Autoput, železnički punkt i aerodrom "Nikola Testa" ima izuzetne lokacione prednosti za razvoj privrednih delatnosti koje zahtevaju veliki obim transporta tereta, brze komunikacije, blizinu aerodromskog transporta, velike površine za smeštaj objekata i dr., ali i za razvoj kompleksa high tech industrije i usluga. Osnovni zahtevi u lociranju poslovnih aktivnosti su usmereni na mere zaštite okolnih naselja, ekološke zaštite, očuvanja kvalitetnog poljoprivrednog zemljišta i dr. Lokaciono-prostorni kapaciteti zone nisu dovoljno iskorišćeni usled neadekvatne infrastrukturne opremljenosti zemljišta.

Privredna zona Pančevački rit (Reva), površine 610 ha, je među najvećim privrednim lokalitetima u prostornoj organizaciji privrede na beogradskom području. U zoni su locirani kompleksi hemijske industrije, prerade nafte, metalski kompleks, elektroindustrija, grafička delatnost, građevinarstva, skladišta, razne komercijalno-poslovne aktivnosti. Pristup zoni odvija se drumskom saobraćajnicom, uz mogućnosti njenog prostornog širenja duž Pančevačkog puta i ka železničkoj stanici Ovča. Za intenzivnije korišćenje zone neophodno je rešavanje odvođenja otpadnih voda i sprovođenje mera zaštite.

U prostornoj strukturi, izdvaja se **industrijska zona Novi Beograd** sa dobrom infrastrukturnom opremljenošću, uz neophodnu modernizaciju postojećih proizvodnih programa, kao i dislociranje pojedinih objekata ("FOB"), radi ublažavanja konflikata sa okolnim urbanim stambeno-poslovnim sadržajima.

GP Beograda predviđeni su i novi lokaliteti za razvoj zona, odnosno smeštaj raznih privrednih delatnosti, od kojih su neki aktivirani. U njima su najčešći skladišno-transportni sadržaji, proizvodne aktivnosti, razne usluge. Ovo su lokaliteti/zona Batajnica, Surčin (RTC), Vrčin (135 ha), manji lokaliteti uz trasu obilaznog Autoputa oko Beograda ili na ukrštanju magistralnih saobraćajnica (na izlaznim pravcima iz Beograda), Boleč (112 ha), kao i aktiviranje manjeg dela zone Velikoselskog rita (203 ha). Privredne aktivnosti u zonama Rakovica, Železnik i Novi Beograd potrebno je restrukturisati u raznim aspektima, uz visoki stepen zaštite okolnog prostora. Takođe, neophodna je konverzija pro-

izvodnih u poslovne delatnosti u zonama Luke "Beograd", Ada Huje, Malog Makiša, i dr.

Prema *Strategiji o pridruživanju Srbije u EU*, (2005) predviđen je razvoj industrijskih parkova koji bi kasnije prerasli u klastere, uz obezbedjenje neophodne krupne infrastrukture, mogućnost brze izgradnje poslovnih i proizvodnih objekata, fiskalne podsticaje i kvalifikovanu radnu snagu. *Nacionalnim investicionim planom RS* predviđa se izgradnja 49 industrijskih zona u gradovima Srbije. Prema podacima Serbian investment climate assessment (2004), samo na području Beograda u „novom talasu“ izgradnjom je zaposednuto novih 20.000 ha građevinskog zemljišta (poljoprivrednog zemljišta) u perifernoj zoni. Stambeni deficit u Beogradu, brojna izbeglička populacija i raseljena lica, usloveli su znatan rezidencijalni pritisak na predgradja i slobodne poljoprivredne površine beogradske aglomeracije (npr. zemunski pravac, pojas autoputeva ka Surčinu, Batajnici, Novom Sadu, avalski pravac, Borča, Ovča, pančevački pravac, itd.), kao i nastanak novih malih preduzeća i koncentraciju ekonomskih aktivnosti u navedenim prostorima. Metropolitenska periferija izvan granica grada Beograda postaje privlačna za naseljavanje (npr. zone uz autoputeve Beograd-Novi Sad, Beograd-Zagreb, Beograd-Niš, ibarski pravac, avalski pravac, zrenjaninski pravac i dr.) zbog bolje pristupačnosti, koridora, prirode, itd. Takođe, evidentno je povećanje koncentracije ekonomskih aktivnosti duž autoputa od Beograda prema Batajnici, Novom Sadu, aerodromu „Nikola Tesla“, Dobanovcima, Zemunu, pančevačkom putu i td.

Veoma velika koncentracija ekonomskih aktivnosti nastala je izvan beogradske aglomeracije, na pravcima autoputeva –npr. velika privredno-industrijska zona u Šimanovcima, Pećincima, Krnješevcima i td. Na izlaznim pravcima uz autoputeve (koridor X) izgrađeni su veliki šoping-centri „Metro“, „Tempo“, „Idea“, „Rodić“, „Mercur“, „Mercator“, „Veropulos“, i td. Opštine koje imaju bolje saobraćajne i komunikacione veze sa okruženjem i centralnom zonom Beograda i efikasnu i preduzetnički-orijentisanu lokalnu vlast i administraciju, imaju prednosti za privlačenje novih sadržaja. U beogradskoj aglomeraciji to su opštine Pećinci, Surčin, Stara Pazova, Indjija i dr. U ovim opštinama za lociranje raznih privrednih aktivnosti planirano je i/ili je aktivirano blizu 4.000 ha, i to uglavnom uz autoputeve, što je za oko 1.500 ha više nego na području GP Beograda.

U tranzicijskom „grotlu“ jednako su se našla i postojeća funkcijska područja i područja ekonomskog rasta sa novim funkcijskim specijalizacijama. Značajan deo urbanih prostora zaposednut je industrijskim i transportnim namena i objektima, često veoma zapuštenim. U novije vreme, sa privatizacijom, postepeno se otvara proces reaktiviranja zapuštenih industrijskih (*brownfields*) lokacija u istočnoevropskim gradovima, uključujući Beograd. U gradovima tržišnih privreda industrija zauzima 4-10% (Pariz 5,2%, London 4,7%) ukupnog iz-

gradjenog prostora (Bertaud A., 2006), dok industrijska zemljišta u istočnoevropskim gradovima zahvataju 15,1-43,8% (Prag 13,4%, Varšava 15,1%, Sofija 27,1%, Ljubljana 27,4%, Moskva 31,6%, St. Petersburg 43,8%). U Beogradu je oko 18%. Medjutim, opšta je ocena da je zbog cene izgradnje, problema parkiranja i sl., dominantni trend izgradnja novih privrednih objekata na slobodnim lokacijama urbane periferije (*greenfields*).

Grozda dekoncentracija poslovnih aktivnosti vodi ka novom odnosu i kretanjima od centra grada ka vangradskim prostorima. Uticaji razvoja i koncentracije privrednih aktivnosti i stanovanja u suburbiji (post-suburbiji), bez kontrole fenomena preizradjenosti gradjevinskog zemljišta, ekoloških uticaja i zagađivanja i sl., imaju stalno rastući, delimično i eksplozivan karakter. Post-socijalistički „boom“ metropolitenske periferije nije imanentan samo istočnoevropskim i balkanskim zemljama, već i razvijenim metropolitenskim područjima Zapadne Evrope. Razvoj iz centralnog kompaktnog gradskog jezgra „seli se“ ka unutrašnjoj i spoljnoj periferiji gradova. Jedan od glavnih razloga socioekonomske i prostorne transformacije urbanih područja jeste proces tercijarizacije, tj. razvoj usluga. Glavni pokretač ovih procesa su obično strana ulaganja u sektor usluga (najčešće bankarski sektor, osiguranja, tržne centre, prodajno izložbene prostore, hotele, skladišta i trgovinu i td.). Uloga gradskih vlasti, opština i domaćih investitora u tom procesu je relativno mala, obično u servisnoj funkciji obezbedjenja pogodnih uslova na lokacijama.

Nastanak novih ekonomskih polova rezultira iz opšte tendencije internacionalnih kretanja proizvodnje i usluga iz gradskog centra ka periferiji. U njima se javljaju intervencije obnove i revitalizacije kroz „ostrva rekonstrukcije“. Ona su obično u centralnim zonama gradova ili unutrašnjoj periferiji. Drugim rečima, tržišni mehanizmi i faktori internacionalnih dimenzija, pokreću pritisak direktnih stranih ulaganja na metropolitenske/urbane periferije pre svega radi ekonomija aglomeracije, smanjenja raznih troškova, prihvatljivih i povoljnih ekonomija lokacija u perifernim zonama gradova i td. Ovaj proces ima negativne reperkusije kako u prostorno-ekološkom, tako i u institucionalnom domenu. Na osnovu teorijskih stavova, iskustava iz raznih područja, uočava se da proces sve češće deluje razarajuće na regionalne i lokalne institucije, kao i domaće investitore, namećući pravila ponašanja, standarde, puteve kretanja i usmeravanja kapitala. U urbanističko-prostornom kontekstu to se direktno uočava u dubokim promenama (često i urušavanju) postojeće prostorne organizacije grada, gradskog zonginga, propozicija, pravila i standarda regulacije korišćenja gradjevinskog zemljišta i dr. Dakle, direktne strane investicije su stožer nastanka novih ekonomskih polova u urbanim područjima (bankarstvo, šoping centri, high tech i poslovne aktivnosti, industrijski parkovi, logistički centri i transport i td.). Ovaj proces ima uporište u teorijskom konceptu liberalne ekonomije, posebno tzv. Smitove „nevidljive ruke“ tržišta. Drugim rečima, nisu

procesi bespravne izgradnje i širenja gradova posledica samo loših zakonskih rešenja u oblasti planiranja i izgradnje prostora, siromaštva gradjana, socijalnih i drugih problema, već su oni direktno podržani i/ili inicirani tržišnim mehanizmima. Proces suburbanizacije je spontano iniciran i merama ekonomske i socijalne politike, ali i neadekvatnim merama urbane politike i politike gradskog zemljišta (npr. netransformisani sistem gazdovanja gradjevinskim zemljištem, nerazvijeni instrumenti oporezivanja gradjevinskog zemljišta i nekretnina, poreske stope, visine naknada za uređivanje i korišćenje zemljišta, lokalnih taksa, subvencijama, koncesijama, itd.).

U skladu sa ekonomskim restrukturiranjem (ka tercijarizaciji) u prostornoj strukturi urbanih/metropolitenskih prostora, uočava se stagnacija i „nestanak“ klasičnih industrijskih zona, kompleksa, preduzeća. Evidentna je funkcijska konverzija ovih zona, potpomognuta sa jedne strane procesom privatizacije društvenih preduzeća u njima, a sa druge strane pritiskom stranih direktnih ulaganja. Proces promena ovih okoštalih industrijskih lokaliteta je često komplikovan, spor, skup i neizvesan, zbog čega su mnogo značajnije i obimnije aktivnosti izgradnje i nastanka novih zona/ekonomskih polova (greenfield ulaganja) u urbanoj matrici.

Proces globalizacije i delovanja „nevidljive ruke“ tržišta uzrok je, između ostalog, dubokih prostornih, strukturnih, urbanih, socio-ekonomskih promena na svim nivoima. Na području Srbije, delovanjem tranzicijskih promena ovi procesi su značajno podstaknuti. Međutim, oni se odvijaju spontano, stihijski i često bez adekvatne planske i upravljačke/institucionalne kontrole. U periodu 1990-2000. zbog političkih, ekonomskih i socijalnih dešavanja u Srbiji, naročito je bila potencirana „siva“ ekonomija, uz eksploziju bespravne izgradnje i nekontrolisanog širenja gradova.

Cilj politike urbanog planiranja i koncepta grananja-grozdaste dekoncentracije aktivnosti je sprečavanje negativnih posledica scenarija propasti i entropija gradskih teritorija (konverzija scenarija razvojnog „boom“-a u tzv. „dom scenario“), na principima održivosti razvoja. Polazeći od činjenice da razvoj novih ekonomskih polova u urbanim periferijama uglavnom nije povezan sa regionalnom i nacionalnom politikom, koncept policentrične urbane strukture mogao bi da ublaži negativne efekte pomenutih tendencija. Razrada potencijalnih implikacija novih polova na regionalno okruženje i razvoj, način koegzistencije područja rasta i stagnacije i/ili depresije, nestajanje tradicionalne industrijske proizvodnje, ekspanzija uslužnih aktivnosti, eksplozivni rast suburbija, predmet je planske politike metropolitenskog područja.

3.1. *Mogući razvoj novih ekonomskih polova u metropolitenskom području Beograda*

Tekuće razvojne tendencije u beogradskom metropolitenu odslikavaju rastuće socio-ekonomske razlike kroz svojevrsan „funkcijski arhipelag“. U skladu sa iskustvima evropskih metropolitenskih periferija, moguće vizije i scenariji za buduće širenje novih ekonomskih polova u metropolitenskom području Beograda (Zeković S., Spasić N., Maričić T., 2007) su:

- stvarno postojanje područja rasta, uglavnom duž važnih saobraćajnih evro/koridora u blizini centra grada, u okviru koga će se odvijati i budući razvoj. Danas je taj proces vidljiv duž autoputeva Beograd-Novi Sad, Beograd-Zagreb, pored aerodroma „Nikola Tesla“, u zoni ibarske magistrale i sl. Potrebno je integralno izučavanje stvarnih veza, uticaja i medjuodnosa beogradskog regiona i okruženja. Planiraju se velike površine za privredne namene – opština Pećinci 1000 ha, Stara Pazova 1900 ha, Indjija 930 ha i dr.;
- nastanak novih industrijskih struktura (moderni proizvodni kompleksi -industrijski park, tehnološki park, naučni park, preduzetnička zona, kompleksi), uglavnom uz pomoć države, dolazak multinacionalnih kompanija, podršku EU, lokalne zajednice i sl. Pored tehnoloških kompleksa, nove polove čine i tržišni centri, distribuciono-transportni centri, poslovni centri, aerodromska zona razvoja i dr. na području Novog Beograda izgrađen je airport city kao poslovni centar, na lokaciji starog aerodroma;
- procena je da će se rezidencijalna zona suburbanizacije i ubuduće širiti u zelenom pojasu i pokazivati nepovoljnu stranu suburbanizacije;
- proces reurbanizacije u beogradskoj aglomeraciji prisutan je samo sporadično, kroz rehabilitaciju manjeg dela postojećih industrijskih zona, ali i znatnog dela atraktivnih centralnih lokacija u gradskom jezgru;
- nastanak novih industrijskih/privrednih prostornih formi novih ekonomskih polova razvoja u ruralnom području, uz mogući nastanak velikih tematskih parkova. Započeta je izgradnja Waterlanda na periferiji Novog Beograda, planirana je izgradnja Akvalenda u blizini Dobanovaca, pored autoputa Beograd-Zagreb, kao specifičnih ekonomskih polova. Pojedini evropski gradovi u okviru novih polova razvoja imaju waterland parkove, wellness parkove, razne zone rekreacije i zabave -„funurbia“, „tropska ostrva“ (indoor tropical environments), zatvorene prostore za skijanje (indoor skiing) i sl. Poje-

dini od navedenih formi inicirani su i u beogradskom metropolitenu-sportsko-rekreativni kompleks „Kovilovo“, izvesni oblici rekreativnih uslužnih centara sa „tropskim ostrvom“ u Jakovu, i dr.

- i pored problema i nemogućnosti pouzdane prognoze usmeravanja dinamike i razvojnih procesa, procenjuje se da će težište socio-ekonomskih kretanja u narednoj dekadi u beogradskom metropolitenu ići ka periferiji. U skladu sa ovakvim očekivanjima, i granice funkcija u metropolitenskom području mogu biti znatnije proširene.

Zaključne ocene

Razvoj ekonomskih aktivnosti u okviru novih ekonomskih polova-prostorno-ekonomskih klastera u urbanim područjima može se oceniti kao posledica procesa globalizacije razvoja. Novi ekonomski polovi mogli bi da budu neka vrsta konglomerata starih prostornih struktura, pristupa vizualizacije prostornog razvoja i nastanka novih lokaciono-prostornih i razvojnih modela u urbanom tkivu i regionalnim šemama, pod uticajem tržišta i procesa globalizacije ekonomskih aktivnosti i ulaganja. U ovom procesu evidentni su: postojanje područja rasta, uglavnom duž važnih saobraćajnih koridora u blizini urbanog jezgra; nastanak novih prostornih/lokacionih formi modernih proizvodnih kompleksa i klastera (industrijski park, tehnološki park, high tech koridori, kompleksi), uglavnom uz pomoć države, stranih ulaganja multinacionalnih kompanija, i sl.; uticaj na krupne promene prostorne organizacije metropolitenskih područja; moguće destruktivno delovanje na institucionalni okvir lokalne zajednice, ali i podsticanje lokalnih institucija ka „preduzetničkoj upravi“; prekomerna rtizgradjenost građevinskih lokacija; uticaj na promene cena nekretnina i građevinskog zemljišta u pojedinim delovima metropolitenskih prostora; mobilnost stanovnika od gradskog centra ka periferiji (u rezidencijalnim i radnim funkcijama); ugrožavanje kvaliteta životne sredine i dr.

Procenjuje se da bi izostajanje prilagodjavanja evropskim politikama razvoja, politikama industrije, prostornog razvoja, životne sredine u budućem teritorijalnom razvoju ekonomskih aktivnosti u metropolitenskom području Beograda, drugih gradova i regiona Srbije moglo da ima posledice u : a) daljem procesu restrukturiranja i rasta konkurentnosti domaće ekonomije i prostora, u okviru nove faze; b) praksi planiranja prostornog razvoja ekonomskih aktivnosti, posebno industrije i uslužnih delatnosti (u pristupu, metodima, prostorno-planskim politikama, planskim sredstvima i implementaciji rešenja); c) zaštitu životne sredine, usled zaostajanja u primeni principa održivosti na korporativnom nivou i nivou različitih prostornih celina.

Literatura

1. Amin A., Massey D., Thrift N. (2003), *Decentring the Nation: Radical Approach to Regional Inequality*, London: Catalyst.
2. Bertaud A. (2006), *The Spatial Structures of Central and Eastern European cities, u ,The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe, Space, Institutions and Policy*, Verlag, Springer.
3. Burdach J. (2006), *New economic poles in European metropolitan peripheries: Introductory remarks on theory and empirical evidence*, *European Spatial reseach and policy*, Vol.13 No 2.
4. *Competitiveness and Innovation framework Programme 2007-2013*, *European Parliament and the Council*, 1639/2006/EC, 24. October 2006, OJ L 310/15, 09.11.2006.
5. Dovenyi Z., Kovacs Z. (2006), *Budapest-The Post-socialist Metropolitan Periphery between 'Catching up' and Individual Development Path*, *ESRP*, vol. 13, No2.
6. *CEMAT (2000), Guiding principles for sustainable spatial development of the European continent*, *Adopted at the 12th Session of the European Conference of Ministers responsible for Regional Planning on 7-8 September 2000, Hannover, Strasbourg, Council of Europe*.
7. Glasson J., Marshal T. (2007), *Regional Planning*, Routledge, London.
8. Green Corp 2007, *Low Carbon, High Profit*, September 2007, London, UK.
9. Harvey J. (1996), *Urban Land Economics*, 4th ed., London, Macmillan.
10. Heilbroner R., Milberg W. (1997), *The crisis of vision in modern economic thought*, Cambridge University Press, Cambridge.
11. Herfert G. (2006), *Berlin: The Metropolitan Periphery between boom and shrinkage*, *ESRP*, Vol.13, No2.
12. Hodgson G.M. (2000), *Economics and Utopia*, Routledge, London, New York.
13. Hodgson G. M. (1999), *Evolution and Institutions: On Evolutionary Economics and the Evaluation of Economics*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd.
14. *Industry and environment*, UNEP, Special issue 2000, preuzeti podaci iz Mining Journal, september 2000.
15. Jakšić M. (2004), *Vizija, institucije i privredni razvoj*, *Ekonomski anali* br. 163.
16. Jensen O.B., Richardson T. (2004), *Making European Space*, Routledge, London, New York.
17. Kovačević R. (2004), *Uticaj proširenja EU na stare članice*, *Ekonomski anali*, br. 163 Ekonomski fakultet, Beograd.
18. Krugman A. (1991), *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge, Mass.

19. Mathias J. (2003), *Regional interest in Europe, Wales and Saxony as Modern Region*, Frank Cass Publishers, London.
20. Markusen A., Hall P. (1986), *Silicon landscapes*, Allen and Unwin, Boston.
21. Madžar Lj. (2007), Vanprivredni izvori ekonomskog napretka, u monografiji *Ekonomija i sociologija*, Institut društvenih nauka, Beograd, s. 20-35.
22. GP Grada Beograda 2021, 2005.
23. Scott A.J., Storper M. (1987), *Industrial Change and Territorial organization*, Allen and Unwin, Boston.
24. Saxenian A. (1993), The genesis of Silicon Valley, *Built Environment*, No 9.
25. Scott A.J. (1997), *Limits of Globalisation*, Routledge, London.
26. Scott A. (1988), *New Industrial Spaces, Flexible Production Organisation and Regional Development in North America and Western Europe*, London, Pion.
27. *Serbia Investment Climate Assessment*, Finance and Private Sector Development Unit (ECSPF), (2004), Europe and Central Asia, World Bank.
28. *Strategija Srbije za pristupanje SCG Evropskoj Uniji* (2005), Vlada Republike Srbije, Kancelarija za pridruživanje Evropskoj uniji.
29. Stein U., Schultz H. (2008), Experiencing Urban Regions, in „The Image and the Region-Making Mega-City Regions Visible“, Ed. A.Thierstein, A.Forster, Lars Muller Publishers, Baden, Switzerland, str. 141-152.
30. Schaafsma M. (2008), Accessing Global City Regions, in „The Image and the Region-Making Mega-City Regions Visible“, Ed. A.Thierstein, A.Forster, Lars Muller Publishers, Baden, Switzerland, str. 69-78.
31. Zekovic S., Spasic N., Maricic T. (2007), Development of New Economic Poles in Metropolitan Areas: Belgrade Example, International Review „*Spatium*“, No 15-16/ December 2007, Institute for Architecture and Urban&Regional Planning of Serbia, Belgrade, str. 21-27.
32. Zonneveld W., (2008), Visioning and Visualizing, in „The Image and the Region-Making Mega-City Regions Visible“, Ed.A.Thierstein,A.Forster, Lars Muller Publishers, Baden, Switzerland, str. 112.
33. Zonneveld W, (2005), Waterhout B.,Visions on territorial cohesion, Town Planning Review, 76 (1), pp. 15-27.